

7. Liubchuk V. V. Pozakultovi praktyky suchasnykh khrystyianskykh tserkov yak chynnyk rozbudovy hromadianskoho suspilstva v Ukraini : avtoref. dys. kand. sotsiol. nauk: 22.00.04 / Valentyna Vasylyvna Liubchuk . – Kharkiv, 2016 . – 19 s.
8. Piren M. Utverdzhennia dukhovnykh tsinnosti hromadianskoho suspilstva i relihiina sotsializatsiia osobystosti / M. Piren // Sotsialna psykholohiia. – 2005. – # 6 (14). – С.31-41
9. Relihiieznavchyi slovnyk. - K., 1996. - 392 s.
10. Suiatinova L. Vplyv relihii na protses sotsializatsii osobystosti / L. Suiatinova // Sotsialna psykholohiia. – 2006. – #1 (15). – S. 84-93.

УДК 159.922.1+37.015.3

DOI 10.31652/2415-7872-2019-58-208-213

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

В. І. Шахов

orcid.org/0000-0003-1535-2802

В. В. Шахов

orcid.org/0000-0002-1069-9295

У статті на основі аналізу й узагальнення теоретичних та емпіричних досліджень професійної ідентичності визначаються психологічні особливості її формування у студентів – майбутніх психологів, з'ясовуються психологічні особливості становлення професійної ідентичності в процесі навчання майбутніх психологів у вищих закладах освіти, визначаються ключові етапи становлення професійної ідентичності майбутнього психолога в студентському віці.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, професійна ідентичність психолога, самосвідомість, професійна самосвідомість, «Я»-образ, «Я-концепція».

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FORMING PROFESSIONAL IDENTITY OF STUDENTS – FUTURE PSYCHOLOGISTS

V. I. Shakhov, V. V. Shakhov

In the article on the basis of analysis and generalization of theoretical and empirical researches of professional identity, psychological peculiarities of its formation in students – future psychologists are determined, psychological peculiarities of becoming a professional identity in the process of training future psychologists in higher educational establishments are determined, the key stages of formation of the professional identity of the future psychologist are determined in the student's age. Formation of the professional identity of a future specialist in an institution of higher education takes place in the process of obtaining knowledge, internalization of acquired knowledge, practice-oriented activity, the use of active methods of work for the development of the profession. And interaction with members of the professional community promotes the mastery of the individual professional standards, the assessment of the level of mastery of the profession. Confirmation of professional norms in the practice of professional communication and activities helps the individual to form and maintain a professional identity, to maintain their own status. Most psychologists agree that professional identity is an extremely important component of the professional "I-concept" of a person that develops and changes throughout the life course of a person. The core of understanding the phenomenon of professional identity in all without exception approaches is the value-semantic aspect. The professional identity of a person is organically linked with his personality identity.

The professional identity of junior students specialty psychology is characterized by the beginning of comprehension of the essence of the work of a psychologist, familiarization with its main functions. In this period there is an entry into a new social and professional environment. The external student identity becomes an internally accepted, conscious, emotionally-painted characteristic. This is an unstable stage associated with adapting to the new social role of the student. Its essence consists in the formation of student identification ("I" -student) and unconscious admiration for future professional identity.

For senior courses, awareness of specialization in the spectrum of roles is characteristic, as well as the formation of new goals and perspectives. This period, the essence of which is to rethink and refine the various options of professional-creative self-development, employment and career development.

Key words: identity, professional identity, professional identity of the psychologist, self-awareness, professional self-awareness, "I" – approx, "I-concept".

Стрімкий розвиток сучасного суспільства сприяв підвищенню попиту на психологічні послуги: індивідуальне психологічне консультування, психокорекцію, психотерапію, соціально-психологічні

тренінги тощо. Саме тому були визначені нові вимоги до психологів, серед яких особливої актуальності набуває проблема розвитку професійної ідентичності. Варто зауважити, що саме психологічна ідентичність визначає усвідомлення своєї приналежності до певної професії та певного професійного співтовариства. Ідентифікація фахівця зі своєю професією є одним із мотивуючих чинників оволодіння нею, що в свою чергу спричиняється до змін уявлень людини про себе, свої сильні та слабкі сторони, а також допомагає у знаходженні власного місця у професійному світі. Саме тому професійна «Я-концепція», яка містить уявлення особистості про себе як про фахівця у відповідній галузі, є важливим критерієм успішності в майбутній професійній діяльності.

На важливість професійної ідентичності у процесі становлення майбутнього психолога наголошують у своїх дослідженнях такі науковці, як М. Боднар, Г. Балл, І. Дружиніна, Ж. Вірна, С. Максименко, Л. Шнейдер, В. Шахов та ін.

У розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів особливу роль відіграє вищий заклад освіти, оскільки такий предмет, як психологія в середній школі практично не викладається, і розвиток професійної ідентичності психолога, фактично, починається тільки у вищому навчальному закладі [0].

Метою статті є обґрунтування психологічних особливостей формування професійної ідентичності у майбутніх психологів у процесі навчання у вищих закладах освіти.

Формування професійної ідентичності майбутнього фахівця у закладі вищої освіти (ВЗО) відбувається в процесі здобуття знань, інтеріоризації набутих знань, практико-орієнтованої діяльності, використанні активних методів роботи для освоєння професії. А взаємодія із членами професійної спільноти сприяє засвоєнню індивідом професійних стандартів, оцінці рівня оволодіння професією. Підтвердження професійних норм у практиці професійного спілкування та діяльності допомагає індивідові сформуванню й підтримувати професійну ідентичність, зберігати власний статус.

Професійний розвиток розпочинається з моменту прийняття й включення особистості в процес освоєння професії. Прийняття професії створює ситуацію включення людини в систему вимог і цінностей певної професії. Це породжує особистісну спрямованість на засвоєння професійної діяльності, під час якої зникають протиріччя між вимогами й можливостями, між цінностями, пов'язаними з професією та змістом мотиваційної сфери людини. В то й же час, професійне самовизначення людини носить самостійний і творчий характер, воно тісно пов'язане з діяльністю особистості, з вибором своєї стратегії життя, визначенням своїх професійних й життєвих позицій.

Період навчання у ВЗО можна охарактеризувати як онтогенетичну стадію розвитку, що обумовлюється достатньою зрілістю фізичних і психофізіологічних властивостей, вищих психічних функцій, когнітивною, емоційно-вольовою та мотиваційною сферами особистості. Самосвідомість набуває структурної визначеності всіх компонентів, що феноменально проявляється в усвідомленні людиною своєї індивідуальності, неповторності, мотивів поведінки й діяльності, становлення образу «Я» та особлива увага до внутрішніх переживань. Осмислення потреби в плануванні свого життєвого шляху, що спричиняє появу такого новоутворення як життєвої перспективи [0].

У роботах Г. Гарбузової засвідчується, що динаміка формування професійної ідентичності у ВЗО виникає в процесі отримання знань (особлива увага зосереджується на когнітивній сфері студента), осмислення важливості отриманих знань (можливість розвитку емоційно-вольової структури особистості), в період практичної діяльності (проходження різних видів професійної практики), потреба у застосуванні різних методів роботи для освоєння професією, й обов'язкове вивчення низки дисциплін, які безпосередньо впливають на формування професійної ідентичності [4].

У дослідженнях Г. Гарбузової наведено детальний опис динаміки розвитку професійної ідентичності у студентів ВЗО: 1) виникнення образу професії; 2) становлення «Я»-концепції та «Я»-образу (ідеального, нормативного, реального); 3) виникнення та формування професійного «Я»-образу; 4) власне професійна ідентичність, при становленні якої відбувається осмислення власної тотожності з професійним «Я»-образом, спостерігається впевненість у правильності вибору професії і позитивна оцінка себе як особистості, яка здійснює навчально-професійну діяльність та вносить вагомий вклад у своє становлення як майбутнього фахівця.

Ґрунтуючись на власних дослідженнях, Г. Гарбузова визначає три основних етапи становлення у студентів ВЗО професійної ідентичності: адаптаційний, стабілізаційний, уточнювальний [4].

1 етап (перший курс) – це час усвідомлення своєї професійної ідентичності, який характеризується вступом у нове оточення і професійне середовище, тоді ж зовнішня студентська ідентичність переходить у внутрішню осмислену, відбувається усвідомлення своїх особистісних якостей. Це досить нестабільний період, що має тісний зв'язок з рівнем адаптації до нової соціальної ролі особистості. Значення даного періоду визначається рівнем становлення студентської ідентичності («Я»-студент) і пов'язаний з неусвідомленим захопленням майбутньою професією. Цей етап дослідниця називає адаптаційним.

2 етап (другий та третій курси) – це час, коли оцінюється рівень тих знань та вмінь, які були отримані в процесі навчання, осмислення вимог, що висувуються до нової соціально-професійної ролі, оцінка здібностей та можливостей, які були досягнуті завдяки власним зусиллям. На цьому етапі студент усвідомлює рівень своїх професійних можливостей та починає отримувати задоволення від сприйняття себе як майбутнього фахівця формується досить чітке уявлення «Я»-майбутній фахівець. Цей етап Г. Гарбузова називає стабілізаційним.

3 етап (четвертий та п'ятий курси) – час, коли виникають нові цілі та перспективи, що формуються на основі осмислення цілої низки нових ролей у процесі професіоналізації. Однак це також досить нестабільний етап, сенс якого полягає в переосмисленні й уточненні різновидів професійного саморозвитку та самоактуалізації, виникає проблема працевлаштування і побудови власної професійної кар'єри, виникає утворення «Я»-моя професія і кар'єра. Цей етап Г. Гарбузова називає уточнювальним [4].

Самоактуалізація особистості в навчально-професійній діяльності – це динамічний процес самоактуалізації становлення цілей та формування потенційних можливостей, що характеризується особистісно-професійним самовизначенням і супроводжується розвитком професійної ідентичності, виникає бажання до продуктивної діяльності і професійного самоствердження, формується усвідомлена потреба побудові успішної професійної кар'єри [13].

Мотивом навчально-професійної діяльності є потреба в суб'єктному перетворенні, згідно з вимогами професії, у межах якої суб'єкт хотів би бути компетентним. Цей мотив дає змогу людині структурувати ситуацію, виявляючи зразки для саморозвитку. Компонентом навчально-професійної діяльності є навчально-професійні дії, а саме: виокремлення потреби професійної відповідності, самоконтроль і самооцінка оволодіння професійними навичками. Конкретизація суб'єктно-орієнтованих мотивів і цілей представлено в навчальному завданні, реалізація якого виявляє сенс та особливості суб'єктно-орієнтованої активності людини. Саме вирішення навчального завдання спричиняється до зміни самого суб'єкта, тобто до зміни вже наявних у нього способів організації й регуляції своїх дій або ж до оволодіння новими способами орієнтації в ситуації [13].

Особливості професійної ідентичності психолога тісно пов'язані із специфікою його професійної діяльності, з тими вимогами, що вона висуває до його особистості. Аналіз наукових психологічних джерел, дозволяє виокремити такі характеристики професії психолога:

1. Це гуманна професія, яка, в першу чергу, ґрунтується на принципові «не зашкодити психічному здоров'ю людини».

2. Це важлива для суспільства професія, яка має тісний зв'язок зі значущими соціальними процесами, досить відповідальна робота, оскільки вона часто пов'язана з життям людей, і виникнення помилок може призвести до небажаних наслідків, а тому це потребує підвищеної відповідальності до кожної людини, яка звернулася за допомогою.

3. Це професія, що потребує високого рівня інтелекту, так як часто в процесі роботи охоплюється велике коло сфер життя та діяльності людини і обов'язковим є врахування особливостей проблем, з якими звертаються клієнти до психолога, необхідно також досить гнучко реагувати на численні неочікувані проблеми і знаходити нестандартні рішення.

4. Це професія, що завжди характеризується творчістю у вирішенні питань і пов'язана з виникненням нестандартних психологічних ситуацій; при цьому творчий підхід не має виходити за межі прийнятих соціальних норм і етичних цінностей, тому від психолога буде потрібним досить серйозне ставлення до розв'язання психологічних проблем.

5. Ця професія є досить багатоплановою у вирішенні проблемних ситуацій, однак їх рішення повинно відповідати етичним нормам, при цьому вимагає чіткого планування і прогнозування результатів, а отже і значних інтелектуальних зусиль для успішного вирішення питань, у свою чергу це може спричинитися до появи складних особистісних емоційних станів.

Професійну ідентичність студентів-психологів варто розглядати як сукупність знань, ідеалів, норм, умінь і навичок з професійно орієнтованих дисциплін, сприймання студентом цінностей, вимог професійної спільноти та усвідомлення власної приналежності до цієї спільноти, що поєднує в своїй структурі такі компоненти: когнітивний, мотиваційний, особистісний і операційний [6]. Розвиток даних якостей відбувається завдяки таким двом функціям: стабілізуючій та перетворювальній, поєднання яких забезпечує професійне самовизначення і розвиток фахівця [9].

Психолог В. Дружинін вважає, що професійне становлення можна розглядати в чотирьох напрямках: як процес соціалізації; як процес становлення особистості, що являє собою цілісну, закономірну змінну кількісних і якісних характеристик особистості; як певний вид діяльності особистості, яка розглядається відповідно до професійної спрямованості, що є динамічною складовою людини та впливає на її самостановлення; як професійну самореалізацію особистості на певному етапі життя.

До основних чинників, які впливають на розвиток професійної ідентичності у студентів, що отримують фах психолога, виділяють: професійні знання, уміння і навички, тобто такі якості які формують ідеальний образ професії, самореалізація, стійкі вольові якості та позитивне сприймання отриманої інформації про професію та себе як майбутнього фахівця; реалізація певних майбутніх перспектив і цілей; достатня зрілість образу «Я»- фахівець [4].

У структурі професійної ідентичності фахівця можна виділити три базові складові:

а) когнітивний компонент, який репрезентує уявлення особистості про специфіку конкретного професійного колективу і віднесення себе до цієї категорії людей, що ґрунтується на базі професійних якостей, які мають динамічний характер. Структурними елементами когнітивного компоненту є: процес формування образ «Я» особистості, що чітко усвідомлюється нею, професійні знання і погляди, що створюють реальний образ професії;

б) емоційно-оцінний компонент, що містить в собі такі складові: самооцінку своїх професійних характеристик, відношення до професійної інформації, самоактуалізація особистості як фахівця;

в) поведінковий компонент професійної ідентичності, що проявляється в активності особистості, яка відносить себе до конкретного професійного кола людей, важливим в цій складовій є прийняття відповідних професійних поглядів, ідей, норм, цінностей, системи зразків професійної поведінки, побудова низки цілей та усвідомлення методів їх досягнення та місце складової «Я»-фахівець серед основних пріоритетів людини.

Дослідниця Л. Мітіна у своїх роботах розглядає професійний розвиток як процес зростання, становлення, інтеграцію та реалізацію у професійній діяльності важливих професійних якостей та здібностей, професійних умінь та знань. Професійний розвиток, на думку вченої, охоплює три базових етапи психологічного формування особистості: самовизначення, самовираження й самореалізацію [8].

Здатність і можливість самореалізації людини в професійній діяльності обумовлюється становленням її особистісних характеристик, таких як: спрямованість, компетентність та гнучкість. Кожна з перерахованих характеристик є своєрідною комбінацією професійно важливих особистісних рис, що впливають на успішність діяльності в рамках конкретної професії. Досліджуючи питання професійної ментальності, можна виділити той факт, що особистість набуває характерного ставлення до світу, змінюються її погляди, мислення, сприймання та поведінка, які залежать від її професійної спрямованості. Професійна ментальність містить у своєму складі мотиваційний компонент, характерну для професії систему ціннісних орієнтацій, у результаті чого виникають нові настанови [13].

На утворенні нових психічних властивостей і якостей особистості як необхідного компонента самоактуалізації людини наголошує Л. Коростильова. «Основою самореалізації є актуалізація психологічних утворень, що забезпечують здійснення потенцій особистості. Рівень самореалізації обумовлюється ступенем сформованості інтегральних психічних утворень, розвитком особистісно-смыслових механізмів, що актуалізують такі утворення» [8].

Аналіз психологічних особливостей самоактуалізації особистості майбутніх психологів, здійснений Л. Кобильник, продемонстрував високий рівень самоактуалізації особистості та готовності до саморозвитку у студентів-психологів. У майбутніх фахівців виявлено високий і середній рівні соціальної креативності. Для майбутніх психологів характерним є наявність конструктивної стратегії самоствердження [7].

У роботах Т. Соломки наголошується на нерівномірності і гетерохронності розподілу активності особистості студентів в процесі самоактуалізації, що виражається в конкретних стратегіях самореалізації як суб'єктних поведінкових проявах шляхів її досягнення. Зокрема, спостерігається переважання формування компонентів особистісної складової, таких як: ціннісні орієнтації, уявлення про природу людини, самоповага. Важливий вплив на самоактуалізацію мають професійно значущі якості, а також соціально-демографічні чинники, обумовлені віком і статтю студентів, що здійснюють вплив на всіх етапах професійної підготовки [11].

У дослідженнях М. Боднар прослідковується акцентуація на впливові етнопсихологічних життєвих орієнтацій на самореалізацію студентів у залежності від регіону, в якому вони проживають. Виявлено чинники самоактуалізації: відповідальність за своє майбутнє і за майбутнє своєї країни; ставлення до свого часу; ставлення до себе. Їх взаємозв'язок є домінуючим серед українського психотипу, який характеризується інтровертованістю, індивідуалізмом, емоційно-естетичною домінантою, екзекутивністю та толерантністю. Серед основних компонентів самореалізації особистості найбільш значущим є загальнолюдські цінності, бажання творчо діяти та пізнавати нове; недостатньо розвиненими є такі як: спонтанність, аутосимпатія, гнучкість у спілкуванні [0].

Аналізуючи проблему професійного становлення особистості в галузі практичної психології, можна виділити ряд специфічних особливостей цього процесу. Можна виділити тісний взаємозв'язок і взаємовплив «професійних» та «особистісних» якостей фахівця. Особистість фахівця розглядають як

основний інструмент професійної діяльності. Так, у етапах професійного становлення практичних психологів знаходиться відображення процес перетворення внутрішнього світу фахівця [10].

Дослідниця І. Дружиніна в своїх роботах зазначає, що «застрявання» особистості на одному з вікових етапів розвитку розвитку може супроводжуватися професійними кризами й деструкціями. Отже, можна стверджувати, що професійні якості психолога базуються на основі становлення соціально перцептивних умінь та до певної міри професійної інтуїції, здатності поєднувати свідому й несвідому сфери, однак при цьому не перетворюючись на «робота» і, при цьому, не втратити тотожності із своїми професійними позиціями [6].

У своїх роботах І. Дружиніна визначає три етапи розвитку професійної ідентичності студентів ВЗО: 1) первинний вибір, період відзначається тим, що студенти вперше знайомляться з аспектами майбутньої професії. При цьому в них виникає ціннісне усвідомлене ставлення до обраної професії; 2) підтвердження або заперечення первинного вибору, яке характеризується значними змінами в професійних уподобаннях та намірах, яке часто призводить до розчарування у своєму професійному виборі, або ж навпаки, виникає впевненість у правильності вибору; 3) реалізація первинного вибору в діяльності. Даний період характеризується переходом студентів до ототожнення себе зі своєю професійною діяльністю, також асоціація себе з групою що мають відношення до обраної професії, усвідомлення своєї професійної незалежності та потреби [6].

Професійна ідентичність студентів молодших курсів спеціальності психологія характеризується початком осмислення сутності діяльності роботи психолога, ознайомлення з його основними функціями. В цей період відбувається входження в нове соціальне і професійне середовище. Зовнішня студентська ідентичність переходить у внутрішню прийняту, усвідомлену, емоційно-зabarвлену характеристику. Це нестабільний етап, пов'язаний з адаптацією до нової соціальної ролі студента. Сутність його полягає у становленні студентської ідентифікації («Я-студент») і неусвідомленому захопленні майбутньою професійною ідентичністю.

Для старших курсів характерне усвідомлення у ході спеціалізації спектра ролей, а також формування нових цілей і перспектив. Це період, сутність якого полягає в переосмисленні й уточненні різноманітних варіантів професійно-творчого саморозвитку, працевлаштування і побудови професійної кар'єри («Я» – моя професія і кар'єра).

Висновки. Період професійного навчання, входження до професійної діяльності характеризується суттєвими змінами у сфері самосвідомості, формуванням нової структури особистості. Професійне становлення психолога являє собою складний, тривалий процес, який розпочинається з вибору спеціальності й завершується повною самореалізацією особистості в професії.

У сучасній науковій психології не існує єдиного підходу у визначенні професійної ідентичності, оскільки автори різних психологічних шкіл вкладають своє бачення в трактування цього феномену. Однак більшість науковців сходиться на думці, що професійна ідентичність є винятково важливою складовою професійної «Я-концепції» особистості, яка розвивається і змінюється протягом усього життєвого шляху людини. Стрижнем розуміння феномена професійної ідентичності у всіх без винятку підходах постає ціннісно-смысловий аспект. Професійна ідентичність людини органічно пов'язана з її особистісною ідентичністю.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на пошук соціально-психологічних детермінант розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів у студентському віці.

Література

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. в 2-х томах. Т. 1. М.: Педагогика, 1980. – 271 с.
2. Боднар М.Б. Вплив етнопсихологічних життєвих орієнтацій на самоактуалізацію студентської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 “Соціальна психологія”. К., 2004. – 20 с.
3. Брудний А. А. Психологічна герменевтика: навчальний посібник. М., 1998. – 32 с.
4. Гарбузова Г. В. Эмпирические критерии формирования профессиональной идентичности студентов // Управление общественными и экономическими системами. 2007. – Том 13. – № 4. – С. 299-318.
5. Дружинин В. Н. Психология способностей: Избранные труды. – Москва : Изд-во Институт психологии РАН, 2007. – 541 с.
6. Дружиніна І. А. Дослідження динаміки розвитку структурних компонентів професійної ідентичності майбутніх практичних психологів. Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2008. – 120 с.
7. Кобильнік Л.М. Психологічні особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів. К., 2007. – 250 с.
8. Коростыльова Л.А. Особенности стратегий самореализации и стили человека. Психологические проблемы самореализации личности. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – 61 с
9. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 320 с.

10. Родыгина У. С. Психологические особенности развития профессиональной идентичности студентов – будущих психологов. Киров, 2007. – 293 с.
11. Соломка Т.М. Самоактуалізація студентів вищих аграрних навчальних закладів I-III рівнів акредитації в процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія”. К., 2009. – 23 с.
12. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. М.: Педагогика, 1981. – 96 с.
13. Шахов В. І., Шахов В. В. Професійна ідентичність психолога як складова його професійної самосвідомості // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 53 / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2018. – С.238-244.
14. Шахов В.В. Розвиток професійної самосвідомості студентів // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 47 / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. – С.186–191.
15. Шахов В.В. Особливості становлення самосвідомості в студентському віці // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 51 / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. – С. 134–139.
16. Шахов В. І. Розвиток професійної самосвідомості майбутніх психологів як умова формування їх готовності до професійної діяльності / В. І. Шахов // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 55. – Вінниця, 2018. – С. 141-147.
17. Шнейдер Л. Б. Экспериментальное изучение профессиональной идентичности. М, 2001. – 129 с.

References

1. Ananov B.G. Izbrannyye psichologicheskyye trudy. v 2-h tomah. T. 1. M.: Pedagogika, 1980. – 271 s.
2. Bodnar M.B. Vpliv etnopsichologichnih zhittvevih oriyentacij na samoaktualizatsiyu studentskoyi molodi: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psihol. nauk: spec. 19.00.05 “Socialna psichologiya”. K., 2004. – 20 s.
3. Brudnij A. A. Psichologichna germeneytika: navchalnij posibnik. M., 1998. – 32 s.
4. Garbuzova G. V. Empiricheskie kriterii formirovaniya professionalnoj identichnosti studentov // Upravlenie obshchestvennyimi i ekonomicheskimi sistemami. 2007. – Tom 13. – № 4. – S. 299-318.
5. Druzhinin V. N. Psichologiya sposobnostej: Izbrannyye trudy. – Moskva : Izd-vo Institut psichologii RAN, 2007. – 541 s.
6. Druzhinina I. A. Doslidzhennya dinamiki rozvitku strukturnih komponentiv profesijnoyi identichnosti majbutnih praktichnih psichologiv. Aktualni problemi psichologiyi : zb. naukovih prac Institutu psichologiyi im. G. S. Kostyuka APN Ukrayini / za red. S. D. Maksimenka. Kiyiv : DP "Informacijno-analitichne agentstvo", 2008. – 120 s.
7. Kobilnik L.M. Psichologichni osoblivosti samoaktualizatsiyi osobistosti majbutnih psichologiv i pedagogiv. K., 2007. – 250 s.
8. Korostylyova L.A. Osobennosti strategij samorealizatsii i stili cheloveka. Psichologicheskie problemy samorealizatsii lichnosti. SPb.: Izd-vo S.-Peterbur. un-ta, 2006. – 61 s.
9. Mitina L. M. Psichologiya truda i professionalnogo razvitiya uchitelya: Ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij. M.: Izdatelskij centr «Akademiya, 2004. – 320 s.
10. Rodygina U. S. Psichologicheskie osobennosti razvitiya professionalnoj identichnosti studentov – budushih psichologov. Kirov, 2007. – 293 s.
11. Solomka T.M. Samoaktualizatsiya studentiv vishih agrarnih navchalnih zakladiv I-III rivniv akreditatsiyi v procesi profesijnoyi pidgotovki: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psihol. nauk: spec. 19.00.07 “Pedagogichna ta vikova psichologiya”. K., 2009. – 23 s.
12. Shavir P.A. Psichologiya professionalnogo samoopredeleniya v rannej yunosti. M.: Pedagogika, 1981. – 96 s.
13. Shahov V. I., Shahov V. V.. Profesijna identichnist psichologa yak skladova jogo profesijnoyi samosvidomosti // Naukovi zapiski Vinnickogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihajla Kocyubinskogo. Seriya: Pedagogika i psichologiya: Zb. nauk. prac. – Vipusk 53 / Redkol.: V.I. Shahov (golova) ta in. – Vinnicya: TOV «Nilan LTD», 2018. – S.238-244.
14. Shahov V.V. Rozvitok profesijnoyi samosvidomosti studentiv // Naukovi zapiski Vinnickogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihajla Kocyubinskogo. Seriya: Pedagogika i psichologiya: Zb. nauk. prac. – Vipusk 47 / Redkol.: V.I. Shahov (golova) ta in. – Vinnicya: TOV «Nilan LTD», 2016. – S.186–191.
15. Shahov V.V. Osoblivosti stanovlennya samosvidomosti v studentskomu vici // Naukovi zapiski Vinnickogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihajla Kocyubinskogo. Seriya: Pedagogika i psichologiya: Zb. nauk. prac. – Vipusk 51 / Redkol.: V.I. Shahov (golova) ta in. – Vinnicya: TOV «Nilan LTD», 2017. – S. 134–139.
16. Shahov V. I. Rozvitok profesijnoyi samosvidomosti majbutnih psichologiv yak umova formuvannya yih gotovnosti do profesijnoyi diyalnosti / V. I. Shahov // Naukovi zapiski Vinnickogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni M.Kocyubinskogo. Seriya: «Pedagogika i psichologiya». Vipusk 55. – Vinnicya, 2018. – S. 141-147.
17. Shnejder L. B. Eksperimentalnoe izuchenie professionalnoj identichnosti. M, 2001. – 129 s.